

Sosial psixoloji aspektdə qrup fenomeninin tədqiqinə metodoloji yanaşma

Müəllif **Ruhiyyə Məmmədova**

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun sosial psixologiya şöbəsinin elmi işçisi.
Azərbaycan, Bakı. E-mail: memmedova.ru@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4892-2480>

Annotasiya Qrup anlayışının tədqiqi və ona yanaşma metodları müasir şəraitdə istər kütlə, istərsə də psixologiyasının öyrənilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Təqdim olunan məqalədə «qrup» məfhumu, birgəyaşayış formasını şərtləndirən, intersubyektiv mahiyyət daşıyan fenomen kimi səciyyələndirilir. Bu anlayış sosial fenomen olaraq ictimai elmlər tərəfindən cəmiyyət həyatında baş verən proseslərin öyrənilməsində əsas metodoloji yanaşma kontekstində tədqiq olunur. Bu baxımdan, istər sosial psixologiyada, istərsə də sosiologiyada «qrup» fenomeninə olan münasibətin sosial fəlsəfədən qaynaqlandığı göstərilir. Məqalədə cəmiyyət bir bütün olaraq təbiət və ictimai elmlərin fərqli yanaşmaları baxımından araşdırılır. Qrupun sosial-psixoloji aspektdən tədqiqi, ilk növbədə, sosial və psixoloji tərəflərin özlərinə hansı anlamın verilməsini müəyyənləşdirmək ehtiyacını doğurur. Sosial psixologiyada qrupların tədqiqində onun sosial, yəni şəxssiz mexanizmlə və yaxud psixoloji, şəxsi qüvvə ilə şərtlənməsinə dair yanaşmalar geniş mənada cəmiyyətin öyrənilməsində formalaşan metodoloji fərqliliyin nəticəsi kimi özünü göstərir. Bu metodoloji fərq, əslində, cəmiyyətə fərqli anlamlar vermək və cəmiyyətin öyrənilməsində fərqli yanaşmalardan çıxış etmək mənasına gəlir.

Açar sözlər Qrup, cəmiyyət, obyektiv gerçəklik, subyektiv gerçəklik, metodologiya, fenomen, sosiologiya, psixologiya, sosial fəlsəfə.

DOI: 10.32906/AJES/686/2019.01.43

Məqaləyə istinad:

Məmmədova R. (2019) *Sosial psixoloji aspektdə qrup fenomeninin tədqiqinə metodoloji yanaşma*. «Azərbaycan məktəbi». № 1 (686), səh. 151–160.

Məqalə tarixçəsi: Göndərilib — 16.01.2019; Qəbul edilib — 03.04.2019

A methodological approach to the study of the group phenomenon in the social psychological aspect

Author **Ruhiyya Mammadova**

Scientific researcher of the Department of Social Psychology of the Philosophy Institute of Azerbaijan National Academy of Sciences. Azerbaijan, Baku. E-mail: memmedova.ru@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4892-2480>

Abstract The study of the concept of the group and approaches to it is very important from the point of view of studying the mass and psychology in modern conditions. In the present article, the concept of "group" is characterized as a phenomenon that converges in the intersubjective meaning of the form of coexistence. This concept is investigated as a social phenomenon in the context of a basic methodological approach to the study of processes in social life by the social sciences. From this point of view, both in social psychology and in sociology, the attitude towards the "group" phenomenon flows from social philosophy. The article discusses the society as a whole from the point of view of different approaches to the natural and social sciences. The study of the socio-psychological aspect of a group requires first of all the determination of the significance of the social and psychological aspects. In sociological psychology, the approach to its social and others. Individualized mechanism or psychological, personal attitudes, due to the methodological difference in the study of society in the broadest sense. This methodological difference, in essence, implies different meanings for the community and different approaches to educating society.

Keywords Group, society, objective reality, subjective reality, methodology, phenomenon, sociology, psychology, social philosophy.

DOI: 10.32906/AJES/686/2019.01.43

To cite this article: Mammadova R. (2019) *A methodological approach to the study of the group phenomenon in the social psychological aspect*. Azerbaijan Journal of Educational Studies. Vol. 686, Issue I, pp. 151–160.

Article history: Received — 16.01.2019; Accepted — 03.04.2019

Giriş

Sosiologiyada və sosial psixologiyada «qrup» ictimai birlik formalarını özündə ifadə edən bir anlayış kimi formalaşmışdır. Qrup fenomeni ictimai elmlərdə müxtəlif aspektlərdən və fərqli metodlardan çıxış edərək öyrənilir. İctimai elmlərdə qrup probleminin tədqiqində fərqliliklərlə yanaşı ümumi əsasların mövcudluğunu da inkar etmək mümkün deyil. Bu baxımdan, istənilən cəmiyyətin ümumi əsaslarının öyrənilməsi dini-fəlsəfi, yaxud da fəlsəfi-antropoloji problem kimi meydana çıxmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, qrupun, cəmiyyətin mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsində metodoloji yanaşma şərtləndirici amil kimi çıxış edir. Məqalədə məqsəd də ictimai elmlərin formalaşdırdığı əsas metodoloji yanaşmaları tədqiq edərək qrupun, yəni cəmiyyətin ifadə etdiyi anlamı müəyyənləşdirməkdir.

Qrup fenomeninin sosial və psixoloji aspektlərinin təhlili

Sosial psixologiyada qrup olaraq adlandırılan ictimai birlik formaları bütövlükdə ictimai elmlərin tədqiqat sferası kimi nəzərdən keçirilir və bu fenomenə fərqli yanaşmalar mövcuddur. Bu fərqliliyi şərtləndirən əsas amillərdən birincisi, onun sosial, yaxud psixoloji mahiyyət daşımasıdır. Eyni zamanda, sosialliyin hansı anlamı ifadə etməsi və psixoloji yanaşmanın əsaslandığı metodoloji prinsipin müəyyənləşdirilməsi sosial psixologiyanın qrupa olan baxışını müəyyənləşdirmiş olur.

Sosial psixologiyanın sosioloji aspektinin əsası Ross, psixoloji aspektinin əsası isə Mak-Dauqal tərəfindən qoyulmuşdur. İctimai həyatın əsasında instinktlərin dayanması prinsipindən çıxış edən Mak-Dauqalın yanaşması psixanalitik məktəbin banisi Z.Freydin baxışları ilə üst-üstə düşürdü. Q.Ollport göstərir ki, Rossla Mak-Dauqalın iki dərsləri yalnız sosial psixologiya elminin yaranmasına səbəb olmadı, həm də uzun illər ərzində bu elmdə iki əsas xəttin, sosioloji və psixobioloji istiqamətlərin inkişafını şərtləndirmiş oldu [Оллпорт Г.В. 1998, с. 35].

Q.Ollport cəmiyyətdə baş verən proseslərin səbəbinin sosial psixologiyada ya sosioloji, ya da ki, psixoloji-personalist yanaşmalar əsasında müəyyənləşməsinin hansı anlam daşdığını belə açıqlayır. Sosioloji yanaşmanı Q.Ollport qrup ənənələri, sosial struktur, demoqrafik xüsusiyyət və digər amillər kimi izah edir. Personalist yanaşmanı isə fərdin yönəlişləri, vərdisləri, şəxsi fikri və s. kimi səciyyələndirir. Lakin Ollport ictimai proseslərin formalaşmasında, sosial normaların müəyyənləşməsində fərdin konformist xüsusiyyətini nəzərə almayan istər personalist, istərsə də qrup yanaşmalarının dolğun mahiyyət kəsb etməsinə şübhə ilə yanaşır [Оллпорт Г.В. 1998, с. 151]. Yəni aydınlaşmayan düşüncənin, zəifləmiş iradənin məhsulu olan konformizmin ictimailəşmənin sağlam əsaslarına yaratdığı təhlükə sosial psixoloqlar tərəfindən diqqətə alınmalıdır. Cəmiyyətin yanlış yönləndirilərək idarə olunmasında konformist meyillərdən istifadə amili ilə bağlı təhlilə amerikan sosial filosofu C.Dyuinin yanaşmasında da rast gəlirik. C.Dyuinin yanaşmasına əsasən müasir cəmiyyətlərdə qrupların diferensiallığı, ictimai strukturun mürəkkəbliyi maraqların idarə olunmasına gətirib çıxarır ki,

bu da cəmiyyətdə demokratiyanın reallaşmasında ciddi əngəllərə səbəb olur [Оллпорт Г.В. 1998, с. 277].

Fransız sosial psixoloqu S.Moskoviçi cəmiyyətin tədqiqində mövcud olan problemlərə toxunaraq göstərir ki, ictimai mühitdə baş verən hadisələrin sosial səbəblərlə əsaslandırılması humanitar elmlərdə əhəmiyyətli kimi qəbul edilməkdədir [Московичи С. 1998, с. 22]. Yəni ictimai proseslər metodoloji olaraq sosioloji yanaşmadan çıxış edərək öyrənilməlidir ki, bu da onun obyektivliyini təmin etmiş olur.

S.Moskoviçi sosiallığın əsasında dayanan obyektivliyin hansı anlam daşdığını göstərməyə çalışır. Onun yanaşmasından belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, fərddə subyektiv mahiyyət daşıyan yaşantı ictimailəşdikdə qaydaya çevrilərək obyektiv mahiyyət kəsb etməyə başlayır. Cəmiyyətin öyrənilməsində sosioloji yanaşmanın psixoloji baxışı inkarı probleminin əsasında da obyektivliyə iddia dayanır. S.Moskoviçi sosiallığın xarici amillərlə, şəxsi olmayan səbəblərlə, maraqlar, ümumi qaydalar və s. ilə şərtləndiyindən müəyyən məntiqə əsaslandığını, rəşional anlam kəsb etdiyini, psixi olanın isə istəklə və emosiyaların ifadəçisi kimi irrəşional mahiyyət daşdığını göstərir. Bu səbəbdən də sosioloji yanaşma qrup xüsusiyyətinin fərdin xüsusiyyəti ilə və sosial hadisənin psixi səbəblə izahının mümkün olmadığını hesab edir [Московичи С. 1998, с. 28].

S.Moskoviçi obyektiv sosial və iqtisadi gerçəkliyin ictimailiyi şərtləndirməsinə etiraz edir və psixoloji yanaşmanı inkar edən sosiologizmin onu açma gücündə olmadığını göstərir. O, cəmiyyətin gücünü, birliyini sosial hadisələrin simvolik, emosional tərəfi kimi bu birliyi doğuran daxili enerji, qüvvə olaraq səciyyələndirərək yazır: «Məhz bu ehtirasların dində, siyasətdə nəhəng yaradıcılıqların və ümumilikdə, mədəniyyətdə yeniliklərin stimulu kimi çıxış etməsinə şübhə etmək mümkündürmü?» [Московичи С. 1998, с. 49].

Yanaşmalardan görüldüyü kimi, sosial qrupların sosial-psixoloji aspektdən tədqiqi qrup birliyinin yalnız sosial gerçəklikdən çıxış edərək öyrənilməsinə deyil, həm də onun dinamikliyinin əsas şərtləndiricisi kimi çıxış edən psixi, emosional baxımdan tədqiqini zəruri edir. Belə ki, cəmiyyətdə baş verən proseslərin təhlilinin fərdə təsir və fərdin təsiri baxımından aparılması obyektiv yanaşmanın əsas şərtlərindən biri kimi çıxış edə bilər. Bu zaman fərd-cəmiyyət münasibətinin dialektik anlamı üzə çıxır. Cəmiyyətdə uzun bir dövr ərzində qanunların, qaydaların formalaşaraq fəaliyyət göstərməsi psixoloji gerçəkliyi inkar etmir, əksinə psixoloji gerçəklik sosial qanunauyğunluğun ilkin şərti kimi çıxış edir.

Qrup fenomeni ictimai elmlərin problemi kimi

Bu istiqamətdə formalaşan bir-birinə zidd yanaşmalar cəmiyyətin öyrənilməsində elmi təfəkkür hesab edilən təcrübi biliyin üstünlük əldə etməsinin nəticəsi kimi təzahür edir. Maarifçilik dövrünə qədər monoteist cəmiyyətlərdə dəyərlər universal prinsip kimi qəbul edilərək, toplumu yönləndirmə missiyasını öz üzərinə götürürdü. Universal dəyərlərin müəyyənləşdiricisi kimi çıxış edən

dini ehkamlar ictimai və fəlsəfi düşüncədə toxunulmazlıq əldə edərək bu dəyərlərin qorunub saxlanması ənənəsini formalaşdırmışdı. Maarifçilik dövründən etibarən isə ənənənin nüfuzundan imtina edilir və əqlin nüfuzu prinsipi irəli sürülür. Ənənənin nüfuzu dedikdə, biz teist prinsipləri və teizmin ehkamlarının fəlsəfi düşüncə ilə sintezi nəticəsində formalaşdırılan dərkətmə formasını nəzərdə tutmuş oluruq. Qadamer yeni dövrün ictimai elmlərdə həqiqət axtarışının mühakimələrdən imtina edən əqlin özünə əsaslanması prinsipindən çıxış etdiyini göstərir [Гадамер Х.Г. 1988, с. 328].

Yeni dövrün irəli sürdüyü əqlin özünə əsaslanması prinsipi realizmi inkar edən nominalist yanaşmadan çıxış edir. Bu dövrdə empirizmin təbiət elmlərindəki müvəffəqiyyəti cəmiyyətin problemlərinin həllində də çıxış yolu kimi görünməyə başladı. Nəticədə, cəmiyyət elmlərinin bütün sferalarında pozitivizmin təsiri ilə yenidən formalaşma prosesi gedir və bu düşüncə axını cəmiyyətin özünün, onun yaratdığı mədəniyyətin əsaslarının dəyişməsinə səbəb olur. Əsası O.Kont tərəfindən qoyulan və Dürkheym tərəfindən inkişaf etdirilən sosioloji baxışa əsasən ictimai qüvvələrin fəaliyyət mexanizminin dərkə topluma hakim olan dini şüuru əvəz etmək iddiası ilə çıxış edir. Dürkheym dini ictimai inteqrasiyanı ən uğurlu şəkildə həyata keçirən ictimai şüur və ictimai institut forması kimi nəzərdən keçirirdi. Din fenomeninin səbəbini isə cəmiyyətdə, kollektiv şüurda axtaran sosioloq, dini təmiz ictimai hadisə kimi səciyyələndirir. Bununla bağlı E.Osipova yazır: «Beləliklə, fransız sosioloquna görə, cəmiyyət-dini kultun və ehkamların həm müəllifi, həm də predmetidir, o, dini yaradır və dinə itaətə çağırır, o, eyni zamanda həm Tanrı, həm də inanandır» [История психологии. XX век. Под ред. Гальперина П.Я., Ждан А.Н. 2002, с. 231].

S.Frank dini düşüncənin irəli sürdüyü universal dəyərləri ontoloji anlamda dəyişməz qanunlar, cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri isə empirik imkanlar kimi xarakterizə edir [Франк С. Л. 1992]. Dini ənənəyə əsaslanan düşüncədə ontoloji zəruri dəyərlər ictimai birliyin müəyyənləşdiricisi kimi çıxış edirdisə, yeni yanaşma dəyişən empirik imkanları cəmiyyətin əsasında dayanan qanunauyğunluq kimi təqdim etməyə başlayır. Yeni dövrdən bu yanaşmanın ictimai şüuru yönləndirməsinə baxmayaraq, cəmiyyət elmlərində vahid metodoloji prinsipin mövcudluğunu iddia etmək tamamilə yanlış olardı. Antipozitivistlər «həyat fəlsəfəsi»nə əsaslanan tarixi məktəb tərəfindən formalaşmış prinsiplərdən çıxış edərək, ictimai həyatın faktlarının təbiəti etibarlı ilə mənəviyyat hadisəsi olduğundan onun təbiət elmlərinin metod və üsulları ilə öyrənilməsi tendensiyaşının doğru olmadığını göstərirdilər. Elmdə dar mənada empirizmdən çıxış edən pozitivizmin güclü inkişafı ilə yanaşı fəlsəfi düşüncədə global sosial hadisələr olan tarix, mədəniyyət fenomenlərinin formalaşmaqda olan elmin prinsiplərindən kənar tendensiyalar prizmasından tədqiqi və təhlili özünə xüsusi yer alırdı.

İnkişaf etməkdə olan yeni elmi yanaşmanın qarşısında bu prinsiplərin sistemləşərək elmdə metodoloji əsas yarada bilməsi isə mümkün olmurdu. Sosiallığın fərqli mahiyyətindən çıxış edən fəlsəfi düşüncə sosial hadisələrin elmi-məntiqi tərəflərini qəbul etməklə bərabər, ictimai həyatı təbii qanunauyğunluq

kontekstində dərkə mümkün olmayan canlı hadisə kimi nəzərdən keçirdiyindən anlamı subyektivliyin dərkində əsas kimi görürdü. Yəni insan, cəmiyyət mədəniyyət və tarixin dərkini yollarının bir subyekt kimi subyektin subyekt anlamasından keçdiyi iddia edilirdi. Sosial elmlərdə bu yanaşma, əslində, heç də təzə yanaşma deyildi. Əksinə, hermenevtika adlanan bu metod yazılı və şifahi nitqin kontekstində sosial fenomenləri anlama sənəti kimi qədim ənənəyə malik bir dərkəmə üsulu idi. Hermenevtika təbiət elmlərində olduğu kimi obyekt-subyekt münasibətlərinə deyil, birgə iştirakçılığa əsaslanaraq sosial fenomenin dərkəmə yönələn metod kimi dəyərləndirilirdi. Hermenevtik yanaşmada cəmiyyətin dərkə mədəniyyət sferasında gerçəkləşərək subyektiv mahiyyət daşıdığından elmi düşüncədə bu yanaşmaya estetik təfəkkür forması kimi baxılırdı. Estetik forma isə Kantın yanaşmasında bədii təfəkkür forması kimi elmi təfəkkürdən fərqli olaraq varlıqla əlaqəsi olmayan və azad şəkildə əlaqələndirilə bilən fərdi düşüncənin məhsulu kimi təzahür edir [Гадамер Х.Г. 1988, с. 235]. Elmin müəyyənləşdirdiyi meyarlar bununla da hermenevtikaya estetik təfəkkür statusu verir, onun Varlığı dərk edə bilmə iddiası qəbul olunmur. Beləliklə də, subyektə olan baxış, eləcə də subyektin Varlığa olan münasibəti empirizmin müəyyənləşdirdiyi paradigmlər kontekstində həqiqilik əldə etmə imkanı qazanır. Sosial elmlərdə bu paradigməyə uymayan yanaşmaların spekulativ, subyektiv mahiyyət kəsb etdiyi göstərilərək əsassızlığı problemi qoyulur. Təbiət elmlərinin dərkəmə sahəsindəki monopoliyası subyektin dünyasının elmi dərkəmə sferasından kənarlaşdırılmasına gətirib çıxarır.

Alman sosioloqu F.Tönnisin «İcma və cəmiyyət» əsərini təhlil edən A.F.Filippov göstərir ki, Dürkheymin pozitivist yanaşmasında sosial hadisələrin mahiyyətindən daha çox sosiallığın özü, qrup xüsusiyyətləri xüsusi önəm kəsb edir [Фердинанд Т. 2002, с. 390]. A.F.Filippova görə, mədəniyyət və sivilisasiyanın geniş anlamda təhlili yalnız empirik yanaşmanı yetərli etmir, xalis sosiologiyanın yanaşmasını da zəruri edir [Фердинанд Т. 2002, с. 396]. Bu anlamda, xalis sosiologiya daha çox sosial fəlsəfənin ənənələrinin davamçısı kimi çıxış edir. Yəni ictimai-fəlsəfi düşüncədə formalaşan, aprior anlam kəsb edən, metafizik mahiyyət daşıyan konstruksiyalar xüsusi önəm kəsb etməyə başlayır.

F.Tönnis fərdlərin birgəyaşayış formalarını münasibətlərin qarşılıqlı təsdiqinə əsaslanan nəzəriyyədən çıxış edərək təhlil edir. Bu nəzəriyyəyə əsasən birgəyaşayış formalarını geniş mənada icma və cəmiyyət kimi modelləşdirmək mümkündür. O, icmanı dayanıqlı, gerçək birgəyaşayış forması kimi səciyyələndirdiyi halda, cəmiyyəti keçici və xəyali birlik kimi dəyərləndirdiyindən, birincini canlı orqanizm, ikincini isə mexaniki bütövlük, artefakt olaraq təhlil edir [Фердинанд Т. 2002, с. 9-12]. F.Tönnisin yanaşmasında sosiallıq iradəyə malik orqanizmlərin qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində formalaşan proses kimi nəzərdən keçirilir. Qrupu insanların adi məcmusundan fərqləndirən xüsusiyyət yalnız onların qarşılıqlı təsiri deyil, ən əsası ümumi iradənin olmasıdır [Фердинанд Т. 2002, с. 428]. F.Tönnisin orqanik və mexaniki birgəyaşayış formalarının əsasında ümumi və fərdi iradə dayandığından onun cəmiyyətə yanaşmasını sosial-psixoloji yanaşma kimi dəyərləndirilməsi düzgün olardı.

«F.Tönnisin yanaşmasında xalis sosiologiya necə ifadə olunur?» sualına cavab olaraq A.Filippov göstərir ki, Tönnis icma ilə cəmiyyəti qarşılaşdırarkən vahid, bütöv sosiallıq, ümumi sosiologiya ideyasından çıxış etmir. Buna görə də onun saf sosiologiyasının kateqoriyaları darlaşaraq hər hansı bir tarixi xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir [Фердинанд Т. 2002, с. 398]. A.Filipovun təhlilindən belə məlum olur ki, F.Tönnisin formalaşdırdığı birgəyaşayış obrazı xalis sosiologiyanın tələblərinə cavab vermir.

A.Filipovdan fərqli olaraq başqa bir təhlildə F.Tönnisin yanaşmasında sosiallıq insanların, qrupların qarşılıqlı münasibətini, fəaliyyətini ifadə etdiyindən və bu münasibətlər iradənin nəticəsi kimi özünü göstərdiyindən sosiallığın mahiyyətini də iradənin yönümlülüüyü təşkil etdiyi göstərilir. Yəni istər fərdin, istərsə də qrupun iradəsi qarşı tərəfi ya qəbul edib saxlamağa xidmət edə, ya da inkar edərək dağıdıcı mahiyyət daşıya bilər. F.Tönnis saf sosiologiyadan çıxış edərək sosiallığı əsasən iradələrin qarşılıqlı təsdiqi aspektindən təhlil edir [История теоретической социологии. Ред. и составитель Давыдов Ю.Н. 2002, с. 341].

F.Tönnisin yanaşmasında sosiallığın formasının müəyyənləşməsində təfəkkürün önəmli iştirakını da müşahidə edirik. Alman sosioloqu orqanik bütövlükdən çıxış edərək özü-özünü müəyyənləşdirən, təfəkkürün sadəcə sistemyaratma imkanlarından bəhrələnən iradəni «mahyyət iradəsi» kimi dəyərləndirir. «Seçici iradəni» isə xarici, təsadüfi şərtlərlə müəyyənləşərək mexaniki birliyi yaradan təfəkkürün ideal konstruksiyası kimi səciyyələndirir [История теоретической социологии. Ред. и составитель Давыдов Ю.Н. 2002, с. 344-345]. Belə ki, ictimai təfəkkür sosiallığı atomar, mexaniki artefakt kimi də müəyyənləşdirə bilər, intuitiv yaşantıdan doğan canlı münasibəti, orqanik bütövlüyü qoruyub saxlaya da bilər.

Alman sosioloqu F.Tönnis ictimai birliyin dərin anlamda əsasını insan iradəsinə xas olan qarşılıqlı anlaşmanın təşkil etdiyini göstərir [История теоретической социологии. Ред. и составитель Давыдов Ю.Н. 2002, с. 342]. Bununla da münasibətlərdə əldə olunan razılışmalarla, iradənin saf halına məxsus olan anlamının köklü fərqi ortaya qoyaraq, onların cəmiyyətdəki birlik formasını müəyyənləşdirmə imkanlarını açıqlamış olur. Bu baxımdan, F.Tönnisin sosiallığa metodoloji yanaşmasının əsasında biz rəasional-diskursiv paradigmanın deyil, intuitiv və dialektik baxışın dayandığını görürük. Sosioloqun geniş anlamda birgəyaşayış formalarını, qrupları icma və cəmiyyət kimi tipoloji olaraq müəyyənləşdirməsinin ilkin şərti kimi də bu metodoloji yanaşma çıxış edir.

Sosiologiya elmində cəmiyyəti obyektiv gerçəklik kimi qəbul edən baxışla yanaşı, ictimai münasibətləri subyektiv reallıq baxımından təhlil edən elmi-sosioloji yanaşma formalaşır. Fenomenoloji sosiologiyanın nümayəndəsi olan Alfred Şyuts sosial gerçəklik dedikdə, gündəlik, adi həyat tərzini və ondan doğan konstruktları (realığın şəxsiyyət tərəfindən yozulması) nəzərdə tutur ki, bu gerçəklik üçün xarakterik olan mahiyyət yanaşmasıdır. Sosial elmlər isə bu gerçəkliyin formalaşdırdığı konstruktardan çıxış edərək ictimai gerçəkliyin dərkinə çalışır. A.Şyuts sosial elmlərin formalaşdırdığı konstruktları ikinci

dərəcəli konstruktlar kimi dəyərləndirir. Alman sosioloqu göstərir ki, adi şüur səviyyəsində gerçəkliyin dərki üsulu anlama olduğu kimi, anlama eyni zamanda həm epistemoloji problem, həm də sosial elmlərin özünəməxsus metodu kimi də çıxış edir [Шюц А. 1994, с. 59]. O, təbiət hadisələri ilə cəmiyyət hadisələrinin fərqlərini ikinciylə daxili mənənin xas olmasında görürdü. Sosiologiya ictimai gerçəkliyi deyil, cəmiyyətin formalaşdırdığı, yaratdığı mənə və mahiyyəti öyrənməlidir. Avstriyalı sosioloqa görə, cəmiyyət bir obyekt kimi deyil, insan düşüncəsinin məhsulu kimi araşdırılmalıdır. A.Şyuts qrupun, kollektivin fəaliyyətinə dərkətmənin daxili prosesi kimi baxır, bunun üçün isə duyğu orqanlarının yetərsizliyini əsaslandırır. O, ictimailiyin əsasında insanın intersubyektiv xüsusiyyətinin dayandığını göstərir və digər reallıqlarla müqayisədə bu reallığın ilkin və ali mahiyyətini vurğulayır.

Sosial fəlsəfədə və sosiologiyada cəmiyyətin iki fərqli baxış prizmasından təhlili problemi sosial psixologiyada da metodoloji çətinlikləri şərtləndirmiş olur. Əslində, bu problem psixologiya elminin formalaşmağa başladığı andan özünü göstərir. Psixologiyanın daha çox bioloji-fizioloji yanaşmaya tabe etdirilməsinə baxmayaraq, psixikanın özünəməxsus həyatı aləmi bu elmin qarşısında sual olaraq durmaqdadır. Cəmiyyətin həqiqətlərini «həyat fəlsəfəsi»ndən çıxış edərək təhlil edən Dilteyin yanaşmasına əsasən psixoloji dərkətmədə ən vacib amil şəxsiyyətin mənəvi (ruh) həyatının mahiyyət məzmununu açma bilməkdir. Şəxsiyyətin mənəvi həyatını isə onun yönəldiyi dəyərlər əsasında müəyyənləşdirmək mümkündür [История психологии. XX век. Под ред. Гальперина П.Я., Ждан А.Н. 2002, с. 415]. Dilteyin yanaşmasında insan təbiətinin ali və bəsit psixi funksiyalar əsasında təhlili xüsusi yer tutur və ali psixi funksiyanın dərkində metodoloji baxımdan fizioloji yanaşmanın prinsipləri əsas kimi götürülmür.

Psixologiyada humanist məktəbin nümayəndəsi olan amerikan psixoloqu K.Rocers fenomenoloji yanaşmadan çıxış edərək şəxsiyyətin, cəmiyyətin dərkində obyektiv idrak formasının yetərli olmadığını əsaslandırır. O, «Şəxsiyyət haqqında elmə doğru» adlı məqaləsində psixologiya elmində fizioloji, bioloji, sosial və psixoloji əlaqələrlə şərtlənən şəxsiyyət fenomeninin dərki üsullarını təhlil edir [История психологии. XX век. Под ред. Гальперина П.Я., Ждан А.Н. 2002, с. 686]. K.Rocers amerikan psixologiyasında üç əsas istiqamətin mövcud olduğunu göstərir. Biheviarist, psixanalitik və humanist məktəb kimi səciyyələndirilən bu cərəyanların hər birini fərqli idrak forması şərtləndirir. K.Rocers psixi proseslərin dərkində obyektiv, subyektiv və son dövrlərdə özünə xüsusi yer qazanan fenomenoloji idrak formalarının hər birinin əhəmiyyətini göstərir. Bununla yanaşı o, şəxsiyyətin geniş mənada dərkində obyektiv və subyektiv idrak formalarının yetərsizliyini əsaslandırır. Belə ki, subyektiv idrak yalnız subyektin öz yaşantısını, obyektiv dərkətmə isə subyektin yaşantısından təcrid olunmuş kənar müşahidəni, şəxssiz yanaşmanı diqqətə alır.

K.Rocers göstərir ki, daxili mənəni, təcrübəni özündən kənarlaşdıran biheviarist yanaşmada həyatımızı formalaşdıran məqsəd, mənə, dəyər, özünüqavrayış, digər şəxsiyyət konstruktlarının qavrayışı heç bir elmi əhəmiyyət

daşımır [История психологии. Под ред. Гальперина П.Я., Ждан А.Н. XX век. 2002, с. 698]. Lakin bütün bu psixoloji proseslər şəxsiyyətlərin bir-birini qarşılıqlı şəkildə dərkində, yəni fenomenoloji idrakda əsas kimi çıxış edir. Onu da qeyd etməliyik ki, fenomenoloji idrakın əsasında münasibət prosesi dayandığından o, nəinki şəxsiyyətin, həm də sosiallığın yeni dərin mənada dərkini şərtləndirmiş olur. Bu anlamda sosiallaşma prosesi, qrup məfhumu artıq fərqli keyfiyyət əldə edir. Yəni qrup yalnız obyektiv mahiyyət kəsb edən gerçəklik deyil, o həm də anlaşma, özünügerçəkləşdirmə məkanıdır. Fenomenoloji anlamda qrup «Mən»i dar mənada subyektivlikdən uzaqlaşdıraraq onun üfüqlərini genişləndirən, başqası və dünya ilə vəhdətini şərtləndirən fenomen kimi çıxış edir.

A.Maslou artıq elmin yeni fəlsəfəsinin əsaslarının qoyulması probleminə toxunaraq yalnız atomistik, mexaniki, pozitivist yanaşmanın yetərli olmaması düşüncəsindən çıxış edir. Dərketmənin yeni konsepsiyasının formalaşmasında dəyişkən, unikal, şəxsi yanaşmaların əhəmiyyətini xüsusi olaraq vurğulayır [Маслоу А. 2006, с. 232]. O, yeni geniş yanaşmadan çıxış edən psixologiya elmində qavrayış, öyrənmə, emosiya, intellekt, iradə, tələbat, motivasiya və s. problemlərin hərtərəfli tədqiqi imkanlarını görür. Bu mənada, öyrənmə artıq assosiativ, təsadüfi, keçici mahiyyət daşımır, o, şəxsiyyət üçün daxili anlam kəsb edən fenomen kimi təzahür edir. Yeni yanaşmada şəxsiyyətə, cəmiyyətə münasibətdə ibtidai instinktlər, ilkin tələbatlar əsas xətt kimi götürülmür. Bu yanaşma ali psixi yaşantıya əsaslanaraq özünügerçəkləşdirmənin cəmiyyətin həyatındakı əhəmiyyəti üzərində dayanır. A.Maslou sosial psixologiyanın cəmiyyətə, cəmiyyətdəki mövcud problemlərə münasibətinin sağlam əsaslardan çıxış edərək formalaşdırılması təklifini irəli sürür. Bu yanaşmaya əsasən, cəmiyyət, mədəniyyət hər zaman şəxsiyyət üzərində mütləq hakimiyyətə sahib olan obyektiv gerçəklik kimi götürülə bilməz. Mədəniyyət həm də subyektin qarşı durduğu, dəyişmə imkanında olduğu gerçəklikdir. Bu baxımdan, mədəniyyət yeni imkanlar sferasıdır və o, obyektiv gerçəklik kimi dəyişməz, statik mahiyyət kəsb etmir, üfüqlərin genişlənməsinə xidmət edir.

Psixologiyada subyektin obyektiv reallığa tabe etdirilməsinə qarşı çıxan və cəmiyyətin dərkində subyektin gerçəklərinin anlam daşımından çıxış edən məktəblər yeni bir xətt formalaşdırmaqdadır. Yeni yanaşma kimi formalaşmaqda olan fenomenoloji yanaşma fərdin ali psixi imkanlarını önə çəkdiyindən sosiallığın fərqli mahiyyəti problemini ortaya qoyur. Sosiallığın fərqli gerçəklik kimi təhlili isə geniş mənada elmi yanaşmada inqilabi dəyişikliklər anlamına gəlir.

Nəticə

Obyektiv gerçəklikləri ifadə edən elmi yanaşma və subyektin mental dünyası sosial elmlərdə problemin öyrənilməsində əsas ziddiyyət kimi özünü göstərir. Sosiallığın fərqli mahiyyətindən çıxış edən fəlsəfi düşüncə sosial hadisələrin elmi-məntiqi tərəflərini qəbul etməklə bərabər, ictimai həyatı təbii qanunauyğunluq kontekstində dərkə mümkün olmayan canlı hadisə kimi nəzərdən keçirdiyindən

anlamı subyektivliyin dərkində əsas kimi görür. Yəni insan, cəmiyyət, mədəniyyət və tarixin dərkinin yollarının subyektin subyektı anlaması yolundan keçdiyi iddia edilir. Sosial elmlərdə bu yanaşma, əslində, heç də təzə yanaşma deyil. Əksinə, hermenevtika adlanan bu metod yazılı və şifahi nitqin kontekstində sosial fenomenləri anlama sənəti kimi qədim ənənəyə malik bir dərkətmə üsuludur. Hermenevtika təbiət elmlərində olduğu kimi obyekt-subyekt münasibətlərinə deyil, birgəiştirakçılığa əsaslanaraq sosial fenomenin dərkinə yönələn metod kimi dəyərləndirilir. Hermenevtik yanaşmada cəmiyyətin dərki mənəviyyət sferasında gerçəkləşərək subyektiv mahiyyət daşıdığından elmi düşüncədə bu yanaşma estetik təfəkkür forması kimi dəyərləndirilir. Qadamerin yazdığına əsasən, estetik forma Kantın yanaşmasında bədii təfəkkür forması kimi elmi təfəkkürdən fərqli olaraq varlıqla əlaqəsi olmayan və azad şəkildə əlaqələndirilə bilən fərdi düşüncənin məhsulu kimi təzahür edir.

Psixologiyada yeni xətt kimi formalaşan humanist məktəbi, əslində, istər metodoloji, istərsə də prinsiplər baxımından ənənələrin dirçəlişi kimi də təhlil etmək mümkündür. Spekulativ idealizm adlandırılan fəlsəfi baxışda toplumun ruhu, onun əsaslandığı dərinliklər fenomenoloji yanaşmadan çıxış edən humanist psixologiyanın empirik tədqiqat sferasına çevrilməkdədir. Bu isə elmin müəyyənləşdirdiyi əsasların dəyişməsi imkanlarını göstərir ki, nəticədə psixologiya elmində təbiətdən cəmiyyətə keçid gerçəkləşmə gücünü əldə edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Kovacevic V.; Croatia, Spetic M.; Croatia. Pleslic M. (2018) New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences. «9th World Conference on Learning, Teaching and Educational Leadership (WCLTA-2018) 26-28 October, Rome, Italy, pp.173-182.
2. Гадамер Х.Г. (1988) Истина и метод: Основы филос. Герменевтики: Пер Б.Н.Бессонова. Москва, Прогресс. с. 704.
3. История психологии. XX век. (2002) Москва, Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга. с. 832.
4. История теоретической социологии. (2002) В 4-х т. Т. 1 / Москва, Канон+ ОИ «Реабилитация». с. 496.
5. Маслоу А. (2006) Мотивация и личность / 3-е изд. СПб., Питер. с. 352.
6. Московичи С. (1998) Машина, творящая богов. / Пер. с фр. Москва, Центр психологии и психотерапии. с. 560.
7. Оллпорт Г.В. (1998) Личность в психологии, Москва, Ювента, СПб. с. 345.
8. Осипова Е.В. (1977) Социология Эмиля Дюркгейма критический анализ теоретико-методологических концепций. Наука, Москва. с. 279.
9. Франк С. Л. (1992) Духовные основы общества. Москва, Республика. с. 512.
10. Фердинанд Т. (2002) Общность и общество. Основные понятия чистой социологии. Д.В.Скляднева. Санкт-Петербург, Владимир Даль, с. 451.
11. Шюц А. (1994) Формирование понятия и теории в социальных науках. Избранное: Мир, светящийся смыслом. Москва, Российская политическая энциклопедия, с. 51-68.